

Dalia Satkauskytė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Algimanto Mackaus poezijos aktualumas

Jei kalbame apie lietuvių poezijos raidą, klausimas, ar Algimanto Mackaus poezija tebėra aktuali, gali pasirodyti naivus. Žinoma, atsiras vienas kitas literatūros tyrinėtojas, kuris suabejos šio poeto kūrybos verte (Ričardas Pakalniškis kažkada prastarė, kad Mackaus „išsidirbinėjimai“ su kalba jį nervina). Visada bus skaitytojų, kurie piktinsis neva sunkiai suprantama jo poezija, „amoraliomis“ jos metaforomis – „lesbianiškomis teresėlėmis“ ar „homoseksuališkais angelais“; piktžodžiuavimu prieš Dievą („visi dievai plonai pavydūs ir pikti“) ar tiesiog atmes ją kaip nesuprantamą. Tačiau visi literatūros tyrinėtojai šiandien sutaria, kad Mackus yra vienas ryškiausių poetinės kalbos revoliucionierių ir kad toji „revoliucija“ žymi ryškų mentaliteto poslinkį. Egzilę patyręs poetas atsisako graudulingai apdainuoti prarastą tėvynę: „Aš ieškau mūsosios tikrosios egzilės bent literatūroj. Man neužtenka tikrojo pajautimo ir išsakymo surogato. Maždaug: „O kas paguos tave kelionėj, kas tau tėviškę atstos?“ Tuo laiku gal tiek ir buvo galima pasakyti. Dabar jau galima pasakyti daugiau.“¹ Bernardo Brazdžionio citata, kurią Mackus įterpė į savo pozicijos išsakymą, patvirtina, kad jis maištauja prieš vadinamųjų nepriklausomos Lietuvos augintinių romantines iliuzijas, išreikštas pseudoromantine poetika, ir prieš istorinį optimizmą, kuriuo pulsavo gerokai deklaratyvi poetų – tautos šauklių poezija.

Algimantas Mackus yra istorinis ir egzistencinis pesimistas. Dviejų eilėraščių ciklą „Lietuva“ jis pradeda tokiu pesimistiniu pareiškimu:

*Aš jau greitai nebūsiu,
aš jau greitai užmigsiu;
mano kraštas žiema,
mano kraštas vidurnaktis².*

Tai galima būtų pavadinti nedeklaratyvia Mackaus santykio su tėvyne deklaracija. Nedeklaratyvia, nes apie tą santykį kalbama netiesiogiai – abiejuose ciklo eilėraščiuose Lietuva nėra karto nepaminima, nėra karto lyrinis subjektas tiesiogiai neprabyla apie savo jausmus. Jis kalba apie savo santykį su tėvyne jį poetiškai transformuodamas, pačią poetinę formą paversdamas praradimo ir skausmo paliudijimu.

Mackus prabyla apie tą patį neoromantikų kartos „kas tau tėviškę atstos?“ Ir atsakymas, regis, panašus – neatstos niekas. Tačiau Mackaus *niekas* yra gerokai radikales-

¹ *Mackus A. Iš užrašų apie egzilę / Ir mirtis nebus nugalėta.* Vilnius: Vaga, 1994, p. 515.

² *Min. veik.*, p. 94. Toliau cituojant Mackaus poeziją iš šios knygos, skliaustuose bus nurodomas puslapis.

nis. Viena vertus, gimtoji žemė, namai, iššaknijimas, asmeninė egzistencija – viskas matuojama tuo pačiu, mirties kaip galutinės realybės, matu. Tai akivaizdžiai matyti cituotoje eilėraščio strofoje – visi dešinės strofos pusės žodžiai turi mirties reikšmę (tiesiogiai arba kaip šalčio ir tamsos figūros), ir jie apibūdina tai, kas lieka kairėje pusėje, – kalbantįjį subjektą ir tėvynę – „mano kraštą“. Kita vertus, tėviškė jo sąmonėje taip ir nespėjo susiformuoti į jaukų gimtąjį peizažą, kurį lietuvių poezijoje įtvirtino Jonas Aistis ar Bernardas Brazdžionis (taip pat ir Antanas Miškinis bei Salomėja Nėris). Nors neoromantikų kalbėjime apie tėviškę pasitaiko ir disonansinių gaidų („Girdžiu, kaip tėviškė įmigus knarkia“, Jonas Aistis), jiems Lietuva, net ir fiziškai iš jos pasitraukus, tebėra vienas iš asmenybės integralumo pagrindų. Vadinamieji žemininkai jau priešinosi deklaratyvioms ir sentimentalioms „tėvynės ilgesio dainoms“. Tačiau tėviškė, pasirodanti kaip labai konkretus vaikystės Eldoradas (Alfonso Nykos-Niliūno Nemeikščiai, Vytauto Mačernio Žemaitija ar Kazio Bradūno Suvalkija), jiems tebėra labai stipri egzistencinė atrama. Atrama, kuri suteikia prasmę tremtiškam šiuolaikinio žmogaus likimui pasaulyje.

Mackui žemė nebėra nei asmens integralumo pagrindas, nei egzistencinė atrama. *Jo yra žemė* – programiškai pavadina poetas antrąjį eilėraščių rinkinį (1959), egzistencinį santykį su žeme priskirdamas kitiems. Jis kartu su panašios pasaulėjautos Liūne Sutema priklauso vadinamajai nužemintųjų generacijai – kartai, Vytauto Kavolio teigimu, jau yra „praradusi naivų bradūnišką tikėjimą prigimties harmonija ir stiprybe“, kartai, „kuri meluotų, jei kalbėtų apie savo priklausomybę tam, kas žmogui duota“³. Literatūros enciklopedijos, žinynai ir vadovėliai Kavolio nužemintųjų kartą pakeitė gal ir į taisyklingesnę, bet vienprasmiškesnę bežemių kartą. Nužemintieji – tai ne tik netekę ar neturėję žemės, bet ir istorijos pažemintieji (istorijos triuškinamieji, anot Kavolio).

Vis dėlto Mackaus pesimizmas nėra absoliutus – jo santykį su nespėta „įžeminti“ tėvyne galima apibūdinti panašiai kaip ir santykį su Dievu: tikėjimas netikint, ieškojimas, bandymas susitikti ir prasilenkimas. Tai matyti ir jau cituoto eilėraščių ciklo „Lietuva“ pirmo eilėraščio pabaigoje:

*tik mano krašto delne,
 mėnuliui šviečiant,
 žėri apsnigtas vaismedis. (p. 94)*

Į niūrų pirmos strofos pasaulį, kuriame, kaip prisimename, karaliavo šaltis, tamsa ir mirtis, įsiveržia šviesa ir gyvybė. Tai nepanaikina nei tamsos („mėnuliui šviečiant“), nei šalčio („apsnigtas vaismedis“), tačiau akivaizdu, kad tai – vilties blyksnis. Visiškai tą pačią struktūrą – iš tamsos ir nevilties į viltį neviltyje pakartoja ir antrasis ciklo eilėraštis:

*Mano kraštas žiema,
 mano kraštas vidurnaktis,
 vienišas balsas
 prarastų namų amžiuį,*

³ Kavolis V. Nužemintųjų generacija. Egzilio pasaulėjautos eskizai / Žmogus istorijoje. Vilnius: Vaga, 1994, p. 69.

*tik mano krašto neužsėtai laukais,
miego laukiant,
aidi rogių ilgi skambalai...*

*Aš dar negreitai nebūsiu,
Aš dar negreitai apkursiu. (p. 94)*

Eilėraštis „Lietuva“ užsklendžia rinkinį „Jo yra žemė“, kuriame „daugiau“ apie egzilo situaciją bandoma pasakyti per „mažiau“ – atsisakant romantinei poetikai būdingos puošnios metaforiškos („ornamentuotos“) kalbos, tiesioginio jausmo įvardijimo. Juos pakeičia teiginio, konstatavimo poetika (kaip ką tik aptartame eilėraštyje), surrealistinis vaizdas ir provokuojantis dialogas. Tai Mackus pradeda kurti vadinajamą neornamentuotą kalbą, kuri programiškai įtvirtinama eilėraščių rinkinyje „Neornamentuotos kalbos generacija ir Augintiniai“ (1962) ir Antano Škėmos mirtimi „užantspauduojama“ pranašiška rinkinyje „Chapel B“ (1965). Šių rinkinių kalba romantinės poetikos gerbėją gali dar nemaloniau nustebinti. Poezija gali pasirodyti nesuprantama, drastiška, piktžodžiaujanti ar amorali:

*Jeigu aš būčiau Dievas, Dievas tėvas, Dievas sūnus ir Dievas šventoji dvasia,
aš būčiau indas, pripildytas žmogiškos meilės,
aš būčiau indas, kupinas peilio, sklidiną miego.
(„Melskimės, vasara artinas“, p. 107)*

*Maitinuosi savimi:
sqnariams – kondoras,
sqnariams esu hiena.*

*Skausmą dedikuodamas sau,
sapnuoju homoseksuališkus angelus,
lesbianiškas teresėles. („Hermetiškoji daina“, 3, p. 105)*

Tokioje poetinėje formoje nesunku atpažinti avangardo poetiką ir jai būdingą polinkį „šokiruoti miesčionis“. Mackus ir pats pripažįsta, kad jis renkasi teisę šokiruoti. Tačiau šis šokiravimas nėra savitiksliis žaidimas. Tai – egzistencinės abejonės išraiška ir drauge tikėjimo turininga forma išraiška. Niekas geriau už patį Mackų negali paaiškinti, kodėl jis renkasi rašyti būtent šitaip:

Ir taip lieku ištikimas tai abejonei, kuri gauna pavidalą, arba tai, kurią atpažįstu pavidale. Aš lenkiuosi formos meisteriams, lenkiuosi formai, duodančiai turinį. <...>

Ar iš tikrųjų patekės saulė, kai manęs nebus? Ar iš tikrųjų ji bus reikalinga medžiui užauginti, žolei sudygti, kai manęs nebus?

Pasilieku teisę išdidžiai abejonei. Ir šiai teisei manifestuoti pasilieku teisę šokiruoti, nes toji teisė yra tūlo teisė gintis.

Kas tai yra šokiruoti? Pavartoti poezijos nenormalaus seksualinio santykiavimo terminą? Net ir tuomet, jeigu terminas egzistuoja anapus seksualinės minties, savarankus savyje, kiek savaranki yra tam tikron tvarkon sudėstyta atskirų raidžių ar garsų grupė? ⁴

⁴ Mackus A. Iš žodžio „Neornamentuotos kalbos generacijos ir Augintinių“ vakare / Algimantas Mackus, op. cit., p. 526.

Mackus mums atvirai sako – tai, kas jus šokiruoja, yra metafora. Kaip skaityti tokias šokiruojančias metaforas, mums siūlo pati poezija. Moksliskai tai būtų vadinama kodu, jį rekonstruojame iš įvaizdžių, kurių apsuptyje atsiduria „nenormalaus seksualinio santykiavimo“ arba tiesiog su seksualumu susiję terminai, iš tam tikrų įvaizdžių pasikartojimų, iš specifinio sintaksės ir semantikos susidūrimo: poetas mėgsta tokias struktūras, kai išlaikomas abstraktus sintaksinis ryšys (pavyzdžiui, valdymo – kupinas ko?), bet žodžių, esančių šiame junginyje, semantinis suderinamumas neįmanomas (kupinas peilio). Tokį kodą galėtume rekonstruoti iš daugelio Mackaus eilėraščių. Štai vienas iš tokių programinių eilėraščių „Pokalbis su mirusiais vaikais“ pradedamas visais tais šokiruojančiais įvaizdžiais, kuriuos savo kalboje minėjo Mackus:

*Vitraže angelas rėkia stiklinės moteries.
Ne dabarčiai, angele, stiklinės moterys,
Ne dabarčiai ilgesys.
Įšalęs džiaugsmas, angele,
Išdilusi kalba. (p. 108)*

Interpretavimo kryptį mums pasiūlo jau ir ši eilėraščio atkarpa. Mackus ne tik sako „išdilusi kalba“, bet ir rašo tokia, tarsi dylančia, egzilyje komunikacinę galią prarandančia kalba („Esame išvakarėse absoliutaus rašytojo vienišumo – rašytojo be skaitytojo, o paskui skaitytojo be kalbos“⁵, – pesimistiškai apibendrina poetas). Tačiau ne tik dėl to. „Už žemę, angele, išaižytos stiklinės moterys dalina kūnus / šviesiaplaukių, tamsiaodžių dukterų; / už žemę, angele, visi dievai plonai pavydūs ir pikti“ (p. 109; išskirta mano – D. S.) – ieškoma aštrios, skausmingos ir žeidžiančios kalbos nužemintojo skausmui išreikšti. Ieškoma kalbos, kuri adekvačiai išreikštų situaciją žmogaus, kuriam tenka gyventi pasaulyje, nusakytame žodžiais:

*Nevaisingas laikas angele
supainiotas dangus (p. 108)*

Taigi grįžtame prie to, apie ką jau esame užsiminę, – Mackus kalba, ar tiksliau – kelia klausimus apie egzistenciją žmogaus, kuris jau nebeturi tradicinių vertybinių atramų – gimtosios žemės, besąlygiško pasitikėjimo Dievo gerumu, istorijos prasmingumu. Mackaus šokiruojanči poetine ar antipoetine kalba, kuri vis dėlto labai aiškiai susijusi su lietuvių lyrikos tradicija (jos poetikos centras – tautosakos ir krikščioniškų įvaizdžių antifrazės), yra tarsi atsakas į garsų vokiečių filosofo Theodoro Adorno teiginį, kad literatūra po Aušvico yra neįmanoma.

Galime grįžti prie klausimo, apie kurį buvo užsiminta straipsnio pradžioje. Tik dabar vertėtų pasukti jį kiek kitu kampu: kuo Mackus aktualus šiuolaikiniam žmogui, taip pat ir šiandienos mokiniui?

Kaip ir visa gera literatūra, ši poezija nėra tik lokali. Paremta konkrečia istorine (egzilis po Antrojo pasaulinio karo) ir asmenine patirtimi, Mackaus kūryba ją pranoksta ir kažką pasako apie žmogaus egzistenciją apskritai. Geriausiai šią Mackaus poezijos savybę yra apibūdinęs Kavolis:

⁵ Mackus A. Žodis gavus literatūrinę Vinco Krėvės premiją / Algimantas Mackus, op. cit., p. 529.

*Žmogus yra nužemintas – atplėštas nuo žemės ir nuo prigimties. Tai šiandieninėje civilizacijoje beveik universalus išgyvenimas. Egzilis jį tik paryškina. Egzilis – žmogaus istorijoje, o ypač industrinės (pridurtume, ir poindustrinės – D. S.) epochos žmogaus likimo simbolis. Todėl egzilio reikšmę nusakanti poezija tampa svarbi visiems.*⁶

Istorinis Mackaus poezijos pesimizmas susipina su egzistenciniu tragizmu, kuris pranoksta konkretų istorinį laiką ir konkrečią asmeninę patirtį.

Lietuvos socialinėje tikrovėje ir sąmonėje šiandien egzilį yra pakeitusi emigracija. Mackus egzilį poetiškai yra apibūdinęs kaip dviejų neegzistuojančių valstybių pilietybė: „Utopijos – kuo tebenoriu tikėti, ir Eldorado – būto, bet būti daugiau negalinčio.“⁷ Emigracija, regis, nebeteri šio tragiškai utopinio matmens – viena vertus, ji laisvai pasirenkama (ekonominį motyvą kažin ar galima traktuoti kaip istorinę prievartą). Kita vertus, pasikeitus geopolitinei ir technologinei situacijai, pasauliui virstant „globaliu kaimu“, tėvynė kone visuomet „po ranka“. Lėktuvai, internetas ir išmanieji telefonai Eldoradą pavertė tėvyne, kurią kone gali nešiotis kišenėje (palyginkim su Jonu Aisčiu, kurio eilėraštyje „Šilainė“ trokštama „škaplieriun įsiūti“ gimtinės peizažą ir jį „nešiot lig karsto prie gyvos širdies“). Bet ar tikrai egzilio dramatiškumą emigracijoje visiškai pakeičia džiaugsmingi atradimai ir naujos pozityvios patirtys? Pakanka paskaityti vadinamųjų naujųjų emigrantų literatūrą, kurios, beje, jau turime nemažai, kad pamatytume, jog joje esama visko: banaliai deklaruojamo tėvynės ilgesio, panašaus į jau minėtą „kas tau tėviškę atstos“ (Aušros Matulevičiūtės romanas „Ilgesio kojos“), yra ironiško žvilgsnio į save ir kitus (Paulinos Pukytės „Netikras zuikis“, „Jų papročiai“). Esama ir tikro dramatiškumo, kuris prasiveržia, kai šiaurietė motina savo vaikui, užaugusiam po kaitria graikiška saule, nori paaiškinti, kas yra sniegas ir ledas (Dalius Staponkutės esė „Motinų tylėjimas“ knygoje „Lietumi prieš saulę“). Pastarasis pavyzdys dar kartą parodo, kad šiuolaikinėje „bežemiškoje“ egzistencijoje vis dar slypi tragizmo ar bent dramatiškumo užtaisas.

Ir dar viena pamoka, kurią mums suteikia tragiškos, bet anaipatol ne beviltiškos pasaulėjautos Mackaus poezija. Besąlygiškai nebeapatikima tradicinėmis egzistencinėmis atramomis, bet vis dar pasitikima žmogiškuoju solidarumu ir prisiimama atsakomybė už kitą žmogų. Toji atsakomybė nežino nei tautinių, nei rasinių ribų. Bežemis, „augintinis“ Mackui yra ir Vilniaus geto žydukas Jurekas, ir gerasis sakytojas Džonas, o Dievo Motina tampa „negre Marija“. Kai Lietuvoje kada ne kada pasigirsta šūkliai „Lietuva lietuviams“, o viešojoje erdvėje gana dažnai žeminami kitų tautybių ir rasių žmonės, Mackus, anot Kavolio, mums byloja, kad „patriotizmas (tiek savo bendruomenei, tiek egzistencijai apskritai) yra galimas, jei juo liudijamas jautrumas visų žmonių skausmui (išskirta – V. K.) <...> ir tik šį jautrumą atgaivinus tegalima išspręsti įtampą tarp pasibjaurėjimo savosios bendruomenės išsigimimu ir namų ieškojimo ilgesio“⁸.

⁶ Kavolis V. Op. cit., p. 71.

⁷ Mackus A. Iš užrašų apie egzilį, p. 519–520.

⁸ Kavolis V. Op. cit., p. 103.